

PEST-BUDAI CÉHEN KÍVÜLI
FELSZABADÍTÓLEVELEK A XIX. SZÁZAD ELSŐ
FELÉBŐL

A kézművesség fejlődésének kezdeti korszakaiból, amikor a kézművesek a földesúri gazdaság keretében, majd — a földesúri hatalom gazdasági és jogi megkötöttségeiből felszabadulva — a fejlődésnek induló városokban folytatták tevékenységüket, nincsenek adataink arra nézve, hogy a kézművesség önálló üzésének előfeltétele volt-e a *mesterség elsajátításának igazolása*. Az iparjogi rendelkezéseket tartalmazó különböző német céhszabályzatokban és városi tanácsi határozatokban a XIV. század fordulójától kezdve azonban mind több olyan rendelkezés található, amelyek szerint kézműves mesterséget önállóan csak az folytathatott, aki mesterségét helyenként és mesterségenként eltérő tartamban meghatározott ideig, általában 2—5 évig tanulta. Ezért a *tanulóévek szabályszerű eltöltéséről* igazolást kértek.

Magyarországon a XIV. század végén, a XV. század elején válhatott a mesterség önálló üzésének, a mesterré válásnak előfeltételévé a tanulóévek eltöltése. A XVI. században és attól kezdve általánosan elterjedt az az iparjogi szabály, hogy mesterségét — egyéb feltételektől eltekintve — csak az űzhette, aki a tanulóévek eltöltését igazolta.¹

Ennek az iparjogi szabályozásnak köszönhetjük egy speciális okiratfajtának, a tanulólevélnek (*Lehrbrief*) a létrejöttét és rendszeresítését. Ez az okirat szolgál annak bizonyítására, hogy valaki valamely kézműves mesterséget az ahhoz értő és az ahhoz szükséges ismeretek átruházására képesnek tekintett személynél meghatározott ideig tanulta, s e tanulmány jellegének megfelelően a kézműves tevékenységet tanviszonyban állva, tehát irányítás mellett maga is folytatta és ezzel a mesterségbeli járatosság bizonyos fokát elérte.²

A tanulólevelet a tanulási kötelezettség alól felszabaduló inas a tanulási idő szabályszerű eltöltése után, annak befejeztével, külön vizsga letétele nélkül kapta meg. A tanulólevelet a céh — egyes városokban, így pl. Nürnbergben a városi hatóság³ — állította ki.

A tanulóidejét szabályszerűen letöltött kézművesinas a tanviszonnyal járó kötelezettségek alól felszabadulva a legények sorába lépett, amivel az eddigiektől eltérő, lényegesen kedvezőbb, s jogilag ennek megfelelően szabályozott helyzetbe került. A felszabadítás, mint kézműves népszokás összeolvadva a tanulólevél elnyerésével járó iparjogi helyzetváltozással, olyan aktussá vált, amelyhez joghatások fűződnek, és ezért a felszabadítás fogalma átment az iparjogba is.

¹ Az inasoknak a mesterré válás hierarchiája alsó fokozataként való megjelenésére vö. *Szücs J.*: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest, 1955. 152—153.

² A tanviszonynak a munkaviszonnyal szembeni eltérben állását hangsúlyozza Engels, amikor rámutat, hogy a céhbéli inas nem annyira élelmezésért és bérért, mint inkább a mesterré való kifejlesztésért dolgozott. — *Engels*: *Anti-Dühring*. Budapest, 1950. 278.

³ Beham Jeromos 1576-ban kiállított tanulólevele. Faximilében közli *Mummenhoff, E.*: *Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit*. Leipzig, 1901. 60.

A céhszabályoknak és a városi statútumoknak a tanulási időre vonatkozó rendelkezéseit, és azt a rendelkezést, hogy a tanulási idő eltöltését okirattal igazolni kell, a németországi kézműves viszonyokat szabályozó, 1731. évi német-római birodalmi kézművestörvény⁴ is átvette, minek folytán e rendelkezések a törvény hatálya által érintett területeken *általánosan ható rendelkezésekké* váltak. E törvény és ennek alapján a Bécs, Alsó- és Felső-Ausztria részére 1732-ben kiadott kézművespátens szerint⁵ a tanulóéveket szabályosan eltöltő inasnak minden iparban tanulólevelet (Lehrbrief) kellett kiállítani.

A tanulólevelet nem szabad összetéveszteni a kézművesek életében ugyancsak jelentős okirattal, a „*Kundschaft*”-tal. Ezt — az említett birodalmi kézművestörvénnyel előírt szöveggel kiállítva — a céh a vándorútra induló *mesterlegénynek* egy-egy mesternél eltöltött, munkaidőről és ez alatti erkölcsi magatartásáról adta. Ez az okirat szolgált annak igazolására, hogy tulajdonosa szabályszerű vándorúton levő mesterlegény.

A XVIII. század elején a nyugati városokban a céhes ipar egyre jobban visszafejlődött. Nem egy céhes ipari tevékenység tekintetében megnyílt a lehetőség annak céhen kívüli üzésére, ugyanakkor elszaporodtak azok a tevékenységek, amelyek semelyik céhhez sem tartoznak, s hatósági engedély alapján folytathatók. Szakmai ismeretek azonban ezekhez is szükségesek voltak, s ezért ezeket is tanulni kellett. Ezekre az iparokra nézve azonban általános szabályok tanulóidőt nem írnak elő.⁶ Ennek ellenére az inasfelszabadítás ezeknél is meghonosodott, az inasidő eltöltéséről az ilyen ipar üzője is kapott okiratot, ez azonban a céhes iparoknál rendszeresített *Lehrbrief*-fel szemben a *Freysprechungsurkunde*, *Lehrzeugnis* elnevezést viselte.⁷

A birodalmi kézművestörvény hatálybalépésekor, s az egész XVIII. században Magyarországon egységes iparjogi szabályozás nem volt. Némely, törvényben szabályozott részletkérdéstől eltekintve az ipar rendjét a céhszabályokban és városi szabályrendeletekben találjuk. Az életviszonyok változása, a technika fejlődése, a kézművesség ágainak szaporodása folytán szükségessé vált újabb szabályokat a Helytartótanács a városoknak és megyéknek küldött rendeletek és elvi határozatok kibocsátásával oldotta meg.

A 3104/1805 sz. helytartótanácsi rendelettel kiadott ideiglenes céhszabályzat és a 7262/1813 sz. rendelettel a céhek új szabályainak megállapításához vezérfonalul kiadott Közöséges Czehbeli Czikkelyek⁸ szerinti szabályok csak a céhes iparokat üzők ipari viszonyait rendezték. Ezekben megtaláljuk a céhes iparokban szükséges szakmai ismeretek elsajátítására, megtanulására, a tanulási időre, és ennek megszüntére, valamint a megszűnés módjára vonatkozó szabályokat.

Ugyanakkor működött Magyarországon nem egy olyan iparos, aki nem tartozott céhbe, mégpedig vagy azért nem, mert működési helyén céh nem volt, vagy azért, mert olyan tevékenységet folytatott, amelynek céhe egyáltalában nem volt, vagy azért, mert nem a lakosság, hanem saját urasága részére termelt.⁹

Egy-két elszórt adattól eltekintve nem volt ismeretes, hogy azok a kérdések, amelyeket a céhes iparok tekintetében a céhszabályok szabályoznak, így az ipar elsajátítása, megtanulása, a tanulási idő tartama és megszűnése, a céhen kívüli iparok vagy az iparrá csak később nyil-

⁴ *Wissel, R.* : Des alten Handwerks Recht und Gewonheit. I—II. Berlin, 1929. I. 554.

⁵ A pátenszt idézi: *Gutkas, K.* : Stadtansichten aus Handwerksattestaten des 18. Jahrhunderts. Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1958. 227—248.

⁶ *Kopetz, G.* : Allgemeine österreichische Gewerbs-Gesetzkunde, oder systematische Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Manufacturs und Handelsgewerben in den deutschen, böhmischen, galizischen, italienischen und ungarischen Provinzen des österreichischen Kaiserstaates. I—II. Wien, 1829. I. 278.

⁷ *Kopetz, G.* : Allgemeine österreichische Gewerbs-Gesetzkunde, stb. I—II. Wien, 1829. I. 108.

⁸ A' Magyar Országai Mester-Egyesületeket, vagy Czeheket illető Közöséges Czikkelyek. Továbbiakban: Közöséges Czehbeli Czikkelyek. — L.: *Kassics I.* : A' Magyar Országai Mester-Embereket, ezeknek legényeit és tanítványait, nem különben a' Mester-Czeheket illető Kegyelmes Királyi Rendeléseknek Kivonatai. Bécs, 1835. 99. és 130.

⁹ *Kopetz, G.* : Allgemeine österreichische Gewerbs-Gesetzkunde stb. I—II. Wien, 1829. I. 501—503.

vánított tevékenységek tekintetében miként volt szabályozva. Arra azonban van adat, hogy céhen kívül is szegődtek és szabadítottak fel inasokat.

A szegődtetésnek és a felszabadításnak már a XVIII. század elején kialakult szabályai voltak. Így pl. az urasági szakács a hozzá szegődött szakácstanulót, a kuktát az esetenként változó tartamú inasidő után, két másik mester közbenjöttével szabadította fel, s erről „levelet adott”, mert az, aki a „tyrociniumról való levelet nem produkálhatja s az felszabadításról is testimoniumját”, annál „másként semmi haszna a tanulásnak.”¹⁰

Foglalkoztak inasok képzésével a céhen kívüli polgári művesek is, mint pl. Lessner János budai cukrász, akinél az ezerhétszázhatvanas években Bregschel Károly, a későbbi pesti cukrász tanulta mesterségét.¹¹ A Helytartótanácsához intézett beadványukban a pesti cukrászok is hivatkoznak arra, hogy inasokat szabadítanak fel.¹²

A pesti és budai cukrászok által felszabadított inasok a felszabadításról éppen úgy okiratot kaptak, mint ahogy a céhek adtak az általuk felszabadított inasaiknak. Amíg azonban a különböző céhek által adott leveleknek származási hely és kiállítási idő szerint különféle példányai voltak az irodalomból — még reprodukciók alapján is — ismeretesek, addig cukrász-inasnak az első magyarországi általános iparjogi szabályozás, az 1851. évi Ideiglenes Iparrendtartás¹³ előtt adott, magyarországi eredetű *felszabadítólevél*ről az ipartörténeti irodalom említést nem tett,¹⁴ feltehetően azért, mert ilyenről nem is volt tudomása. Most azonban felszínre került néhány, magánygyűjteményben őrzött, XIX. század első feléből származó példány, amelyek sorát a levéltári kutatás eredményeképpen megismert további példányok egészítik ki.

Az inasidő kitöltését igazoló okiratot eddig *tanulólevél*ként, most pedig *felszabadítólevél*ként említettük. Ez annak a változásnak a folyománya, amelyet a források az okirat elnevezése tekintetében mutatnak. A nyelvtörténet körébe tartozó változás vizsgálata és feltárása e tanulmány feladata nem lehet. Jellegzetes, nagy vonásokban való ismertetését azonban szükségesnek tartjuk, mert dokumentálja, hogy a *tanulási idő kitöltését igazoló* okirat a felszabadítás intézményének (a tyrocinio absolutio) elterjedésével és térfoglalásával a *felszabadítás megtörténtét igazoló* okirattá vált.

Amíg okiratunk a XVI—XVII. században az *aprod* (inas) *esztendenek igazan es hwen valo ky toltoserol* szülő *level*,¹⁵ s ennek megfelelően elnevezése *tanulólevél*,¹⁶ addig a XIX. század közepének általános érvényű iparjogi szabályozása már a *felszabadítólevél* megjelölést használja.¹⁷ Ezzel az elnevezéssel legkorábban Párizz-Pápai Ferenc 1708-ban kiadott latin—magyar szótárában találkozunk.¹⁸ Úgy látszik azonban, hogy ez a további négy kiadást megért szótár széles körben való elterjedtsége, s így nyelvünk fejlődésére gyakorolt kétségtelen hatása ellenére¹⁹ nem honosodott meg egyhamar, mert a XIX. század eleji német—magyar szótárak készí-

¹⁰ Péczely—Csatkai—Domokos: Czéhenkívvüli mesterségek. — Soproni szemle. 1957. 1—2. sz.

¹¹ Fővárosi Levéltár. Pesti levéltár. Int. a. a. 4565.

¹² Fővárosi Levéltár. Pesti levéltár. Int. a. n. 8004.

¹³ A Helytartóság ideiglenes főnökének 1851. február 6-i hirdetményével kiadott, a Magyarországi kereskedelmi és iparviszonyokról szóló „Ideiglenes utasítás” — Közzétéve: Landesgesetz und Regierungsblatt für das Kronland Ungarn — Magyarországot illető Országos Törvény és Kormánylap. II. évf. VI. db. Kiadva németül 1851. február 22. Kétnyelvű kiadásban 1851. március 12.

¹⁴ Az Ideiglenes Iparrendtartás utáni felszabadítóleveleket ismertet Rózsa M.: A budapesti cukrászipar fejlődése. Tanulmányok Budapest múltjából XIII. 190., 191. és 2., 3. kép.

¹⁵ L.: a kolozsvári ötvösök 1560—1561. évből, a marosvásárhelyi borbélyok 1628. évből és a marosvásárhelyi ötvösök 1632. évből való céhszabályzatát. Közli: Dr. Szádeczky L.: Iparfejlődés és céhek története Magyarországon I—II. Budapest, 1913. II. 53., 101. és 115.

¹⁶ L.: debreceni ötvösök 1600-ból való szabályzatának XVI. art. Közli: Ballagi A. az Archeológiai Értesítő 1883. évf. 227. — L. továbbá: a marosvásárhelyi ötvösök 1632. évből való céhszabályzatát. Közli: Dr. Szádeczky L.: Iparfejlődés és céhek története Magyarországon I—II. Budapest, 1913. II. 115.

¹⁷ Ideiglenes Iparrendtartás 132. §

¹⁸ Párizz-Pápai, F.: Dictionarium Latino-Hungarico. Lőcse, 1708. 196.

¹⁹ A szótár 1762-ben Nagyszombaton, 1767-ben és 1782-ben Szebenben és 1801-ben Pozsonyban is megjelent.

tője a *Lehrbrief* szót *szabadítólevélnek* fordítja,²⁰ s ezt a szót használja az erdélyi főkormány-szék is az általa 1807-ben megállapított céhszabályzatban.²¹

A XIX. század eleji köznyelv viszont nem felejtette el a *tanulólevél* elnevezést,²² amely későbbi kiadású szótárakban is megtalálható.²³

A hivatali nyelv még 1813-ban is körülményeskedő kifejezéssel küszködve *felszabadtársról szóló bizonyosságlevel*-et említ.²⁴ Feltehetően ezért, mert a *szabadítvány* szóval kísérletező nyelvújítás²⁵ megzavarta, és eltérítette a Párizz-Pápai által nyújtott lehetőségtől.

A XIX. század harmincas éveiben a köznyelv a kézművesnek kincset érő okiratot — a vele kapcsolatban kifejlődött tudatot kifejezve — már *fölszabadítólevélnek* nevezi,²⁶ azonban a nyelvünk művelésére elsősorban hivatott Akadémia az általa közrebocsátott magyar — német zsebszótár szerint ekkor még nem fogadta be ezt a szót, mert a már említett *tanulólevél* szón kívül a nyelvújítás szülte *szabadítvány*-nyal, s — nyilván ugyancsak a nyelvújítás hatására — a tartalmilag is elhibázott, egyébként rövid életű *oktatólevél* szóval is próbálkozott.²⁷

Az általunk tárgyalt okiratok abból az időből származnak, amikor már használatos volt a később meghonosodott *felszabadítólevél* elnevezés. Ezért okiratainkat a továbbiakban a *felszabadítólevél* szó használatával említjük.

A XIX. század első feléből származó cukrász felszabadítólevelek az újkori oklevelek egy csoportját alkotják. Vizsgálatuk egyrészt a magyarországi újkori oklevéltani ismeretekhez szolgáltat adatokat,²⁸ másrészt választ ad arra a kérdésre, hogy az iparrá csak később nyilvánított céhen kívüli tevékenységeknél milyen volt a képzés rendje, s mint ilyenek forrásértékű ipartörténeti emlékek.

A magángyűjteményből és a levéltári kutatás eredményeképpen megismert felszabadítólevelek a következők:

Felszabadítóleveleink oklevéltani vizsgálata során a *külső ismertető jeleket* természetesen csak az eredetieken tanulmányozhatjuk.

A felszabadítólevelek *anyaga* papír. A téglalap alakú lapokon a szöveg a hosszabb oldallal párhuzamos sorokban helyezkedik el. A szöveget általában fekete *tussal írták*, részben fekete tussal, részben színes festékkel *rajzolták*. Az alkalmazott *pecsétek anyaga* két kivétellel piros színű pecsétviasz (spanyolviasz), melybe az átlag 12 mm átmérőjű kerek pecsétnyomót beletnyomták. Két felszabadítólevélen papírból készült, dombornyomású, ún. szárazbélyegzőt is találunk.

Az oklevéltani *belső ismertető jeleket* nem csak az eredetiben, hanem a másolatban fennmaradt felszabadítóleveleknél is vizsgálhatjuk.

A *fogalmazás*, tehát a felszabadítólevélben megemlített tények és körülmények, jognyilatkozatok kifejezése formulákkal történt. A mintául használt felszabadítólevél, vagy esetleg formulás gyűjtemény nem volt azonos. A több felszabadítólevél egymásrahatásaképpen kialakult formulák gyökere a céhes felszabadítólevelekre nyúlik vissza, de a formulák kiala-

²⁰ Márton J.: Magyar-német és Német-magyar lexikon, vagyis szókönyv. I—II. 1803—1804.

²¹ Közli: Dr. Szádeczky L.: Iparfejlődés és céhek története Magyarországon I—II. Budapest, 1913. II. 210.

²² L.: a gyöngyösi szabómester szavait Berei F. A.: Az ártatlan életű musának Egerbe való... utazása. Szeged, 1808. 6.

²³ Richter A.: Magyar—német és német—magyar zsebszótár. I—II. Wien, 1836. — Fogarasy J.: Legújabb és legteljesebb német—magyar zsebszótár. I—II. Pest, 1847., 1852.

²⁴ Közönséges Czehbeli Czikkelyek X. és XII.

²⁵ Szili K.: A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, 1902—1908. 566.

²⁶ I. Z. J.: Az ovirgo vagy is a vénszúz. Lócse, 1838. 9. versszak.

²⁷ Magyar és német zsebszótár. Közrebocsátotta a Magyar Tudós Társaság. II. vagy német—magyar rész. Buda, 1835.

²⁸ Oklevéltani vizsgálatunkat az újkori oklevél- és irattannak H. O. Meissner által lefektetett rendszerében, tehát külső és belső ismertetőjelek szerint — ez utóbbiak vonatkozásában a középkori oklevelek formulariumain nyugvó elemző szempontok alapulvételével — folytatjuk. — L.: Meissner, H. O.: Urkunden und Aktenlehre der Neuzeit. Leipzig, 1952.

A felszabadító levelet					A felszabadító levél nyelve	A felszabadító levél oklevéltani külső ismertető jelei				Jegyzet A felszabadító levél őrzési helye, levéltári jelzete
kinek részére	ki	hol	mikor	állította ki		alakja	anyaga	kiállításához használt írószér	pecsétjei	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1.	Lánczky Mihály	Bertha Bertalan pesti cukrász	Pesten	1814. VI. 12.	német	hitelesített másolat				Főv. lt. P. lt. Tel. a. n. 389.
2.	Strauss Jakab	Lánczky Mihály pesti cukrász	Pesten	1822. I. 1.	német	hitelesített másolat				Főv. lt. P. lt. Rel. a. n. 3783.
3.	Pammer Lipót	Troll Péter pesti cukrász	Pesten	1823. V. 1.	német	hitelesített másolat				Főv. lt. P. lt. Rel. a. n. 3265.
4.	Kammermayer József	Fischer Péter pesti cukrász	Pesten	1827. VIII. 12.	német		papír	tus	viasz	Főv. lt. Rel. a. n. 4481.
5.	Klenovits György	Brossy Péter pesti cukrász	Pesten	1829. X. 25.	német	39 × 48	papír	tinta	száraz és viasz	O. L. Htt. lt. Dep. Ctt. 1843-36-58
6.	Bonner Burghardt	Fischer Péter cukrász	Pesten	1831. I. 1.	német	hitelesített másolat				O. L. Htt. lt. Dep. Ctt. 1843-36-58
7.	Naisz József	Leszár Domonkos pesti cukrász	Pesten	1831. I.	német	hitelesített másolat				O. L. Htt. lt. Dep. Ctt. 1843-36-58
8.	Tost Ádám	Mann Ignác nádori cukrász és Balassovits Péter Pál pesti cukrász	Pesten	1837. III. 5.	német	hitelesített másolat				O. L. Htt. lt. Dep. Ctt. 1843-36-58
9.	Mayer Károly	Kammermayer József pesti cukrász	Pesten	1840. XI. 1.	német	35 × 45	papír	tus	száraz és viasz	Hazai József személyi tulajdonában
10.	Stück József	Conti Cajetan budai és székesfehérvári cukrász	Budán	1843. X. 1.	német	40 × 43	papír	tus és vízfestés	viasz	Hazai József személyi tulajdonában
11.	Spelter Henrik	Pollo Lőrinc pesti cukrász	Pesten	1844. VIII. 1.	német	41 × 61	papír- űrlap	tus	száraz és viasz	Hazai József személyi tulajdonában

kulására hatást gyakoroltak azok a felszabadítólevelek is, amelyeket a német területről érkezett cukrászok hoztak magukkal.

A felszabadítólevél tárgyaül szolgáló jogi tényeket és intézkedéseket tartalmazó *fóreszt* megelőző *bevezető rész* (bevezető protocollum) az *intitulatióból* áll, amely a kiállító nevével — az „én” szó elébe helyezésével — kezdődik és magában foglalja a kiállító rendi állásának, foglalkozásának, mesterségének, mestersége jogi helyzetének, valamint annak a városnak és városot magába foglaló országnak megjelölését, ahol a felszabadító mesterségét úzi.

A rendi állás megjelölése csak Lánczky Mihály 1814-ben kiállított felszabadítólevelében olvasható. Ugyanis a kiállító Berta Bertalan hangsúlyozza, hogy ő pestvárosi polgár. Lánczky, Troll, Fischer, Lessar és Conti is elnyerték városuk polgárjogát, mégpedig az itt tárgyalt felszabadítólevél kiállítása előtt.²⁹ Polgári jogállásukra azonban nem utalnak, ami a polgárjog jelentőségének zsugorodásával magyarázható.³⁰ Balasovits Tost Ádám felszabadítólevelének kiállításakor polgárjoggal még nem rendelkezett.³¹ Brossi, Kammermayer és Pollo nem is kaptak polgárjogot.

A felszabadítóleveleket kiállító mesterek mindegyike mesterségét a *Zuckerbäcker* szó használatával jelöli. Ezt a tevékenységet Magyarországon németül — szemben az osztrák tartományokon kívüli német országokban használatos *Conditor* szóval³² — a *Zuckerbäcker* szó alkalmazásával jelölték meg.

A mesterség jogi helyzetére a „polgári” (bürgerlicher) szó alkalmazása látszik utalni. Ez azt jelenthette, hogy a mesterség üzője a lakosság szükségletének kielégítésére árutermelet folytatott, szemben valamely uraság háztartási szükségletének kielégítésére termelő cukrásszal, aki eladásra termelni nem volt jogosult.³³

Brossi „jogosítványos” (befugter) mesternek nevezi magát. Ezzel ugyanazt fejezi ki, amit a többiek a „polgári” szó alkalmazásával. A cukrász tevékenységének a lakosság áruszükségletének kielégítése érdekében való üzéséhez hatósági jogosítványra volt szükség, melynek elnyerése iránti kérelem tárgyában Pesten és Budán a városi tanács határozott.

A felszabadítólevelet kiállító urasági cukrász ezt a jogállását az őt alkalmazó uraság megemlítésével jelöli, amint ezt Mann Ignác tette, aki József nádornál állt alkalmazásban.

A többi felszabadító mestertől, akiknek mindegyike csak „polgári” — illetve „jogosítványos” — cukrásként jelöli meg magát, eltérő a Lánczky Mihály által használt megjelölés, amely szerint ő „bürgerlicher Stadt und Kaufmannszuckerbäcker” volt, ami annak kifejezésére szolgálhatott, hogy termékeit közvetlen fogyasztóknak és viszonteladóknak egyaránt árusította.

A pesti cukrászok az általuk adott felszabadítólevelekben Pest város jogállásának feltüntetésekor eltérően járnak el. Mindegyikük utal arra, hogy Pest szabad város. Nem mindegyikük utal a város királyi jellegére.

Pest azonban a XIX. század elején mind jelentősebb helyet foglal el a közgazdasági életben, s e jelentőségét mind jobban fellendülő kereskedelmének köszönheti. Ennek hatását a luxuscikket termelő cukrász is érzi, s e helyzeti előnyére büszke. Ezért a vándorútra induló cukrászlegénynek szívesen ad kezébe olyan okiratot, amelyből annak olvasója meg tudhatja, hogy a felszabadító élénk forgalmú kereskedővárosban működik. Ezzel magya-

²⁹ Lánczky: 1823. IV. 28. — Fővárosi Levéltár. Pesti tanácsülési jegyzőkönyvek. 1823. IV. 28. Sz. n.

Troll: 1804. VIII. 11. — Fővárosi Levéltár. Pesti tanácsülési jegyzőkönyvek. 1804. VIII. 11. 4270.

Fischer: 1825. I. 10. Fővárosi Levéltár. Pesti tanácsülési jegyzőkönyvek. 1825. I. 8. 130. és I. 10. Sz. n.

Lessar: 1824. VII. 3. Fővárosi Levéltár. Pesti tanácsülési jegyzőkönyvek. 1824. VII. 3. Sz. n.

³⁰ Vö.: Dr. Iványi B.: A városi polgárjog keletkezése és fejlődése figyelemmel Buda és Pest városokra. Budapest Székesfőváros Házinyomdája. (Statistikai Közlemények 14. kötet. 1. sz.)

³¹ Polgár lett 1839. IV. 12. — Fővárosi Levéltár. Pesti tanácsülési jegyzőkönyvek. 1839. IV. 12.

³² Vö. pl. Scriban Frigyes felszabadítólevelét. Közli: *Wissel, R.*: Des alten Handwerks Recht und Gewonheit I—II. Berlin, 1929. I. 3. tábla. — Fővárosi Levéltár Pesti levéltár Rel. a. n. 3208., 5117., 6408., 8163., 10. 566.

³³ Fővárosi Levéltár. Pesti levéltár Rel. a. a. 1062. és Pesti levéltár Int. a. a. 6200.

rázható, hogy Lániczky, Pammer, Kammermayer és Spelter felszabadítólevele intitulációjában a felszabadító működési helyének megjelölésénél Pest városa mint kereskedőváros (Handelsstadt, Spelternél: Kommerzialstadt) szerepel.

Lániczky, Pammer és Kammermayer felszabadító levelében Pest nemcsak mint szabad királyi kereskedőváros, hanem mint *Legstadt* is szerepel. (k/önigliche/ freye Handels und Legstadt.) Eszerint az 1810-es és 1820-as években Pestet *Legstadtként* is említették.

Várostörténeti irodalmunk nem figyelte erre fel, és nem is tett róla említést. Ezért szükségesnek tartjuk, hogy a *Legstadt* szónak Pest város viszonylatában való használatára adatot nyújtó felszabadítóleveleket tárgyaló tanulmányunkban foglalkozzunk azzal, hogy a *Legstadt* szó magyarországi viszonylatban mit jelentett és Pestet mi okból említették *Legstadtként*.

Legstadt általános értelemben olyan város, ahol valamit leraknak.³⁴ Az Ausztrián kívüli német államokban *Legstadtnak* azokat a városokat nevezték, amelyekben a környező kerületek rendjei a városi tanács nyugtájá ellenében a birodalmi adókat fizették.³⁵ Ausztriában³⁶ *Legstadtként* azokat a városokat említették, amelyekben olyan vámhivatalok működtek, amelyekben a határ-vámhivatalok által még el nem vámolt kereskedelmi árut tüzetesebb vizsgálat céljából le kellett rakni, és amelyek a lerakott áruk³⁷ megőrzéséhez szükséges vámraktárral rendelkeznek.³⁸

A Magyarország és Erdély részére 1784-ben kiadott és az ausztriaival majdnem azonos rendelkezéseket tartalmazó vámszabályzat³⁹ bizonyos áruk vámkezelését ugyancsak kiemelte a határ-vámhivatalok hatásköréből és elrendelte, hogy ezeket a határ-vámhivatal által lepecsételve be kellett szállítani valamelyik városba, amelyben vámraktárral rendelkező harmincadhivatal működött.⁴⁰ Ezeket a belterületi harmincadhivatalokat a szabályzat német nyelvű szövege ugyancsak *Legstadtnak* nevezi, közülük egyeseket *Hauptlegstadt* elnevezéssel kiemelt és az utóbbiakat olyan áruk elvámolására is feljogosítja, amelyeket a többi *Legstadt*-ban elvámolni nem lehetett. A *Hauptlegstadtok* a szabályzat latin nyelvű szövegében *Capitales Depo-*

³⁴ Eine Stadt in welcher etwas gelegt wird. — *Krünitz J. G.*: Oeconomische Encyclopedie oder allgemeine System der Staats-, Stadt-, Haus- und Landwirtschaft in alphabetischer Ordnung. Fortges. von *Floerke, F. J.* Berlin, 1776—1858. — 33. kötetből: Oeconomisch-technologische Encyclopedie. I—CCXLII. — LXVII. Brunn, 1798. *Legstadt* címszó.

³⁵ Wo die Reichs-Anlagen und Steuer niedergelegt, d. i. bezahlet werden. — *Grosses vollständiges Universallexikon aller Wissenschaften und Künste XVI.* 1734. *Legstadt* címszó. — *Hübner, J.*: Reales Staats- Zeitungs und Conversations Lexikon. Leipzig, 1727. *Legstadt* címszó. — *Hübner J.*: Reales Staats- ... Lexikon. Leipzig, 1729. *Legstadt* címszó. — *Hübner J.*: Neu vermehrtes und verbessertes Reales Staats- Zeitungs und Conversations Lexikon. Regensburg, 1748. *Legstadt* címszó. — *Hübner, J.*: Neu vermehrtes und verbessertes Reales Staats- ... Lexikon. Wien, 1780. *Legstadt* címszó. — Curieuses und reales Natur-, Kunst-, Berg-, Gewerbe- und Handlungs Lexikon. Linz, 1731. *Legstadt* címszó. — Curieuses und reales Natur-, ... Lexikon. Linz, 1755. *Legstadt* címszó. — Curieuses und reales Natur-, ... Lexikon. Linz, 1762. *Legstadt* címszó. — Curieuses und reales Natur-, ... Lexikon. Linz, 1792. *Legstadt* címszó.

³⁶ *Krünitz, J. G.*: Oeconomische Encyclopedie oder ... Fortges. von *Floerke F. J.* Berlin, 1776—1858. I—CCXLII. — LXVII. Brunn, 1798. *Legstadt* címszó.

³⁷ *Eingelagerte Waaren.* — *Innen a Legstadt* elnevezés. Vö.: *Oberhauser, J.*: Darstellung der österreichischen Zollverfassung in ihrem gegenwärtigen Zustande. Wien, 1823. 52.

³⁸ Az 1784. szeptember 16-i pátéssal közzétett osztrák vámszabályzat (Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph II. für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen. Enthält die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780—1789. I—XIV. VII. 213—280) szerint ugyanis a behozott árucikkek közül egyeseknek elvámolására a határ-vámhivataloknak jogosultságuk nem volt, hanem ezeket vámraktárral rendelkező *Legstadtok*-ban lehetett elvámoltatni. Vámraktárral rendelkező városok egyrészt az egyes osztrák tartományok fővárosai, másrészt a kereskedelmi forgalom mértéke és egyéb szempontjai szerint figyelembe jövő egyéb városai voltak. A vámszabályzat a tartományi fővárosokat *Hauptlegstadtként*, a vámraktárral rendelkező többi városokat pedig *Legstadtként* említi. A különbség azonban nemcsak az elnevezésben mutatkozott, hanem abban is, hogy egyes árukat csak a fővárosban, másokat pedig egyéb, vámraktárral rendelkező városokban, illetve ezek vámhivatalaiban lehetett elvámoltatni. (15. §)

³⁹ Allgemeine Dreyssigstordnung für sämtliche hungarischen Erbländer. — *Vectigal generale universarum Hungaricarum haereditarium ditionum.* Wien, 1784.

⁴⁰ 14. §

sitorii Civitates és *Capitales Depositionis Civitates*, magyar nyelvű szövegében *főletevőhely* elnevezéssel, a *Legstadtok* pedig *Depositorium Locus* vagy *Depositiones Stationes*, illetve magyarul *letevőhely* elnevezéssel szerepelnek. Az 1784. évi szabályzat szerint magyarországi és erdélyi főletevőhelyek voltak: Buda, Pest, Pozsony, Kassa, Zágráb, Temesvár, Nagyszében, és Kolozsvár, az 1788. évi vámszabályzat pedig további városokat is főletevőhelyekké jelölt ki.⁴¹

Már az 1784. évi, de még inkább az 1788. évi vámszabályzat⁴² mind a főletevő-, mind a letevőhelyeknek nemcsak a vámigazgatás szervezetében, hanem ezen túlmenően a kereskedelmi és ezen keresztül az egyéb gazdasági életben jelentős szerepet biztosított. E helyek kereskedői bizonyos árucikkeket a többieknél előnyösebb feltételek mellett, közvetlenül idegen államokból hozhathattak és az elvámolt árut magyarországi és erdélyi főletevő- és egyéb letevőhelyekre küldhették. Fokozta a főletevőhelyek forgalmát, hogy a letevőhelyek kereskedői bizonyos árucikkeket idegen államból — bár közvetlenül saját részükre —, de mégis csak a főletevőhelyeken keresztül hozhathattak. Az idegen országból közvetlenül hozható áruk közé tartozott a cukor, a cukorszörp, a kakaó, a kávé, a vanília, ami a főletevőhelyek és a letevőhelyek cukrászainak nyersanyagbeszerzését és ezen keresztül árutermelését lényegesen kedvezőbbé tette és tényleges üzletmenetüket is előnyösen befolyásolta.

A letevőhelyeken azok tekintélyes kereskedelme egyébként is lüktető életet teremtett. A kereskedelem külföldi kapcsolatai általánosságban fejlesztették, finomították a honi ízlést. Mindezek hatására növekedett a cukrászati termékek iránti kereslet. Ezek olyan tényezőkként hatottak, amelyek a letevőhelyeken működő cukrásztól fejlettebb, kifinomultabb ízlés szerinti termelést, árusítást igényeltek. Ezért magának annak, hogy egy cukrász oly városban működött, amely egyúttal letevőhely is volt, olyan minőségi megítélést kellett biztosítania, hogy — feltehetően — ennek érdekében utaltak felszabadítóleveleink adói is arra, hogy a felszabadító működési helye, Pest *Legstadt*, letevőhely.

A felszabadítólevelek *főrésze* a felszabadítólevelek tárgyául szolgáló tényeknek az érdekeltekkel való közlését kifejező *promulgatio*val kezdődik. Eszerint a kiállító bizonyítja, mégpedig az ezt követő *inscriptio* szerint nyilvánosan, mindenki számára, hogy a szöveg további részében leírt tények bekövetkeztek.

A *főrészben* a felszabadítólevél kiállítását előidéző tények és körülmények elbeszélését (*narratio*) követi a szorosabb tárgy: a felszabadító jognyilatkozata, amely szerint felszabadítja inasát, aki ezáltal segédnek tekintendő (*dispositio*), majd a felszabadultnak mindenki, különösen a cukrászok részére való *ajánlása* következik.

A felszabadítólevél kiállítását előidéző tények ismertetése során a kiállító elmondja, hogy a felszabadítottat ki, mikor, mennyi időre szegődtette inasnak, mettől meddig volt ténylegesen inas, ha tanuló idejét nem egy cukrásznál töltötte, akkor kinél, mennyi ideig állott tanviszonyban, tanulóideje alatt hogyan dolgozott, milyen magatartást tanúsított.

A *főrész* utolsó részében a felszabadítólevélben írt tények bizonyítási módjaként magára az okiratra való utalást, és az okirat megerősítési módjára, a kiállító sajátkezű aláírására és pecsétjére, valamint esetleges tanúkra való utalást (*corroboratio*) találunk.

A *záró rész* meghatározza a keltezés helyét és idejét (*datum*) és magába foglalja a kiállító és az esetleges tanúk pecséttel megerősített aláírását (*subscriptiones*).

A tanúk alkalmazása tekintetében nincs általános gyakorlat. Berta által Lániczky részére 1814-ben kiállított felszabadítólevélén egyetlen tanú aláírását sem találjuk. Ezzel szemben Lániczky által Straussnak 1833-ban kiállított felszabadítólevélén hat tanú szerepel, viszont

⁴¹ A főletevő- és letevőhelyeken levő, tehát belterületi vámhivatalok alakultak át 1852. február 1-ével az 1851. november 6-i császári pátenssel kihirdetett és Magyarországra is hatályos vámtarifa rendelkezései folytán fővámhivatalokká. A határmenti vámhivatalok ekkor mellékvámhivatalok lettek. — Vö.: Der neue allgemeine österreichische Zolltarif für die Ein-, Aus-, und Durchfahrt. Vom kaiserlich-österreichischen Handelsministerium. Wien, 1851. — 1., 28., 32. §§ és a 29. §-hoz fűzött indoklás.

⁴² Allgemeine Dreyssigstordnung nebst den Dreyssigstarifen für sämtliche hungarischen Erbländer. Wien, 1788. 49—53. §§

1. Fischer Péter pesti cukrász által Kammermayer Józsefnek 1827. augusztus 12-én adott felszabadítólevel

1823-ban az egy évvel korábban tanúként szereplő Troll tanú alkalmazása nélkül állít ki felszabadítólevelet. A többi felszabadítólevelén két vagy egy tanú aláírása látható.

A pesti cukrászok által kiadott felszabadítólevelet aláíró tanúk közül az egyik mindig pesti, a másik budai cukrász. A Strauss Jakob részére adott felszabadítólevelet aláíró hat tanú között is van budai cukrász. Ez arra enged következtetni, hogy a két város cukrászai között már az 1820-as években együttműködés állott fenn.

Felszabadítóleveleink a céhes ipar hanyatlása, végső megszűnése előtti XIX. századi iparigazgatási jogunk három korszaka közül az elsőből valók. E korszakok határkövei azok az iparjogi rendelkezések, amelyek egy-egy korszak ipari viszonyait alapvetően szabályozták. Az első korszak 1813. április 6-tól 1851. április 1-ig tartott. Ekkor a magyarországi ipari viszonyok túlnyomó részét a Helytartótanács 7262/1813 sz. rendeletével kiadott Közöséges Czéhbeli Czikkelyek szabályozták.⁴³

A Közöséges Czéhbeli Czikkelyek *csak* a céhes iparokban követendő rendet határozták meg. Éppen ezért az első korszakból eredő tizenegy darab felszabadítólevelél elsődleges forrása azoknak a nyilván szokásjogi alapon kialakult szabályoknak, amelyek a céhen kívüli cukrászképzés és felszabadítás tekintetében a korszak túlnyomó részében uralkodtak.

Felszabadítóleveleink kiállításának idején ahhoz, hogy valaki a cukrászat önálló üzésére jogot nyerjen — éppen úgy, mint a céhes iparoknál⁴⁴ —, igazolnia kellett, hogy a szakmát

⁴³ A második korszak 1851. április 1-től 1860. május 1-ig, a harmadik 1860. május 1-től 1872. március 15-ig tartott. A második korszak alapvető iparjogi szabálya az Ideiglenes Iparrendtartás. A harmadik korszakban pedig az 1859. december 20-án kelt császári nyílt paranccsal kibocsátott és Magyarországra is irányadó Iparrendtartás volt a követendő szabály. Az utóbbi közzétéve: Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisertum Österreich. Jahrgang 1859. LXV. Stück. Ausgegeben und versendet am 27. Dec. 1859.

⁴⁴ Közöséges Czéhbeli Czikkelyek. XII.

rendesen kitanulta. A szakma kitanulásának módja az volt, hogy a cukrászatot tanulni kívánó ifjú valamely önálló cukrászhoz inasnak szegődött.

Pammer, Kammermayer, Klenovits, Bonner, Nais, Tost és Stück felszabadítóleveléből kitűnik, hogy a szegődtetés hány évre történt. A többi felszabadítólevél szövegéből nem lehet arra következtetni, hogy már a szegődtetéskor, tehát előzetesen meghatározásra került volna az az idő, amelyet a szegődtetett inasaként el fog tölteni.

A céhes iparokra nézve a Közönséges Czikkelyek⁴⁵ egyértelműen meghatározzák, hogy az inasidő az egyes szakmákban hány évig tart. A cukrászoknál ilyen szabályozás nem volt. Volt azonban kialakult és elfogadott gyakorlat, mely szerint az inasidő Pesten általában öt esztendő.⁴⁶ Felszabadítóleveleink szerint azonban lehetőség volt az ettől való eltérésre is, mert habár Pammert, Bonnert és Naist öt évre, Kammermayert és Klenovitsot viszont négy évre szegődttette tanítómestere, Pammert azonban mintegy hat héttel, Kammermayert majdnem egy hónappal, Naist hat hónappal korábban szabadította fel. Lániczky négy évig, Strauss öt évig és két hónapig, Mayer három évig, Spelter négy évig volt inas. Előfordult azonban, hogy ugyanaz a pesti cukrász, aki egyik inasát négy év után szabadította fel, másik inasát csak három évre szegődttette.⁴⁷ Ezzel szemben néhány év múlva a többi pesti cukrásszal együtt elnevezte, hogy a városi tanács önálló működésre jogot adjon olyan cukrászsegédnek, akinek csak három vagy négyévi inasideje volt. Jogorvoslat folytán hozott határozatával a Helytartótanács úgy döntött, hogy mind az, aki három évig, mind az, aki négy évig volt inas, szakmáját rendesen kitanulta, és ezért jogosult a cukrászatot önállóan űzni.⁴⁸

Budán a kialakult gyakorlat szerint hat esztendeig tartott az inasidő. Mannt és Stücker tanítómestereik ennyi időre szegődttették.

Az inast általában az a cukrász szabadította fel, akinél inaséveit megkezdte. Ha azonban a tanítómester elhalálozott, az inas tanulóéveit más cukrásznál folytatta. Az elhalálozáson kívül okot adhatott a tanítómester változásra a tanítómesternek az inassal szembeni durva magatartása is,⁴⁹ továbbá az, ha a tanítómester abbahagyta tevékenysége folytatását.

A tanulóidő lejártával a tanítómester az inast, éppen úgy, mint a céhes iparokban a céh, felszabadította, s erről okiratot, felszabadítólevelet adott.

A felszabadítás előfeltételei közé azonban nemcsak a tanulási idő kitöltése, hanem éppen úgy, mint a céhes iparoknál, az is tartozott, hogy a felszabadításra váró ellen semmilyen alapos kifogás sem legyen.

Strauss és Klenovits felszabadítólevele arról tanúskodik, hogy a felszabadítás a cukrászoknál is *kialakult szokás és rend* szerint történt.

A felszabadítólevél kiállítása ugyancsak Strauss felszabadítólevelének szövegéből kitűnően „nach Sitte und Gebrauch” a felszabadítás napján történik. Ennek ellenére Pammer a felszabadítás után több hónappal, Lániczky pedig csak közel három év múlva kapta meg felszabadítólevelét. Valószínűnek látszik, hogy a felszabadítólevél kiállítása hozzátartozott a benne foglalt jogi jelentőségű tény, a felszabadítás teljessé tételéhez, s Lániczky és Pammer esete csak ma már nem magyarázható kivétel volt.

Felszabadítóleveleinknek ugyanezen korszakban a céhes iparokban kiállított felszabadítólevelekkel való összehasonlítása arra enged következtetni, hogy a céhkereteken kívül álló pesti és budai cukrászok között volt olyan törekvés, hogy a szakmai képzéssel és ennek igazolásával kapcsolatos gyakorlat a céhes iparok idevonatkozó szabályaival összhangban alakuljon ki. Ezzel magyarázható, hogy megállapítást nyert az inasidő tartama, hogy az inastól tisztességes és szófogadó, hűséges, szorgalmas és engedelmes magatartást kívántak meg, hogy az inasnak alapos ok fennforgása esetén joga van más önálló cukrászhoz szegődni, hogy az inasi esztendőket kitöltött inast felszabadították, aki ezzel legényi sorba lép, és erről okiratot kap.

⁴⁵ III. Czikkely.

⁴⁶ Fővárosi Levéltár. Pesti levéltár Rel. a. n. 3265. és 3439.

⁴⁷ Fővárosi Levéltár. Pesti levéltár Rel. a. n. 4114.

⁴⁸ Fővárosi Levéltár. Pesti levéltár Int. a. n. 2744. és 3439.

⁴⁹ Fővárosi Levéltár. Pesti levéltár Int. a. n. 10817.

⁵⁰ Közönséges Czéhbeli Czikkelyek. VIII.

2. Brosy Péter pesti cukrász által Klenovitsch Györgynek 1829. október 28-án adott felszabadítólevelé

Az Ideiglenes Iparrendtartással hazánkban új iparjog lépett életbe. Ez a jogszabály a céhes, és a céhen kívüli iparok, valamint az iparrá csak e jogszabállyal nyilvánított tevékenységek (mint amilyen a cukrászat volt) viszonyait szabályozza. Az ipari képzés alapja és a mesterség önálló üzésének — más mellett — egyik előfeltétele továbbra is az inasidő, melynek szabályszerű leteltével az inast éppen úgy mint eddig: felszabadították, és részére felszabadítólevelet állítottak ki. *Az újkori okleveleknek ez a típusa tehát tovább élt. Tartalmát az Ideiglenes iparrendtartás újonnan nem szabályozta. A reá vonatkozó 132. §-ban csak annyit találunk, hogy azt a „szokás szerinti alakban” — „in herkömmlicher Form” — kell kiállítani.* Ez a tételes jogi alapja az e korbéli felszabadítólevelek tárgyaként szereplő jogi tény bizonyítására szolgáló formulák rendjének.

Az 1860-ban életbe lépett Iparrendtartás a képesítés meglétét iparüzési feltételként már nem kívánta meg (13—15. §). Az, aki valamely mesterség gyakorlati megtanulására törekedett, valamely önálló mesternél inasként alkalmazásba léphetett (88. §). Az inas a tanulási idő letöltése után már nem felszabadítólevelet, hanem — ha kérte — a tanulásról bizonyítványt (*Lehrzeugnis*) kapott, amelyben a tanítómesternek az eltöltött tanulási időt, az az alatti magartartást és a nyert képesítést kellett igazolnia.

Az új rendszerű bizonyítvány az iparszabadságot magával hozó gazdasági fejlődésnek megfelelően tükrözi az ipar rendjében bekövetkezett változást, mégpedig azzal, hogy iparigazgatásjogi rendeltetése már nem az általa kiszorított oklevélfajtának, a felszabadítólevelének. Az általa bizonyított jogi tények közé nem tartozott a felszabadítás, a bizonyított tanulás pedig nem képezte előfeltételét annak, hogy elnyerője az iparüzők között előnyösebb helyet, az önálló iparüző helyét elfoglalja. *Az újkori oklevelek sorában a felszabadítólevelé helyét tehát újfajta oklevél foglalta el.*

MIKLÓS RÓZSA

UNZÜNFTIGE FREIBRIEFE AUS PEST UND
BUDA AUS DER ERSTEN HÄLFTE
DES XIX. JAHRHUNDERTS

Die Abhandlung enthält Angaben über die Lage des unzünftigen Handwerks in Ungarn in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts, und zwar auf Grund von Urkunden, die teils neuestens in einer Privatsammlung zum Vorschein kamen, teils durch archivarische Forschungen bezüglich des Zuckerbäckergewerbes erschlossen wurden. Wenn sich auch der Quellenwert der Urkunden in erster Linie auf die unzünftigen Zuckerbäcker von Pest und Buda in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts bezieht, und sie u. a. die vielumstrittene unzünftige Lage der Zuckerbäcker beweisen, erweitern sie auch die Kenntnisse über das neuzeitliche Urkundenwesen in Ungarn. Die behandelten Urkunden sind Freibriefe von Zuckerbäckern, und sind in der Tabelle auf Seite 137. in einer Übersicht zusammengestellt.

Die Studie prüft die Freibriefe zuerst aus diplomatischen Gesichtspunkten und behandelt dann die gewerbeschichtlichen Daten, die sich aus diesen Urkunden ergeben.

Aus den Freibriefen geht hervor, dass die Stadt Pest zu Beginn des XIX. Jahrhunderts auch als *Legstadt* bezeichnet wurde. Dies hat die Stadtgeschichtsschreibung bisher gar nicht gewürdigt. Diese Abhandlung ist die erste, die sich mit dieser Tatsache befasst und zugleich auch die Frage beantwortet, warum Pest auch *Legstadt* genannt wurde. Laut der auf die „Allgemeine Dreyssigstordnung“ des Jahres 1784 zurückreichenden Regelung war Pest darum eine *Legstadt*, weil hier ein „mit den erforderlichen Amtsrequisiten und mit Behältnissen zur Aufbewahrung der eingelagerten Waaren versehenes“ Zollamt fungierte. Dessen Wirkungskreis und die kommerzielle Rechtsstellung der Stadt die sich daraus ergab sicherte ihr eine sehr günstige wirtschaftliche Lage, die den Zuckerbäckern der Stadt erhöhte Vorteile bot.

Aus den Freibriefen geht hervor, dass die Lehrzeit in Pest 5, in Buda 6 Jahre dauerte, doch kam es vor, dass der Lehrling auch schon nach 3—4 Jahren das Zeugnis erhielt. Feste Regeln für die Freisprechung gab es nicht, sie richtete sich „nach Sitte und Gebrauch“. Die Freisprechung nahm der Lehrherr selber vor, in Gegenwart anderer Zuckerbäcker als Zeugen. Die Ausstellung und Übergabe des Freibriefes erfolgte auf verschiedene Weise.

Die Freibriefe beweisen, dass die Pester und Budaer Zuckerbäcker schon ein halbes Jahrhundert vor dem Zusammenschluss der beiden Städte in reger Verbindung standen und dass es Bestrebungen gab, die Praxis und Gewohnheit der Fachbildung und ihrer Bestätigung in Einklang mit den betreffenden Regeln der zünftigen Gewerbe zu bringen.

Abschliessend befasst sich die Abhandlung mit der Frage, wie lange sich der behandelte Typ der neuzeitlichen Urkunden am Leben erhielt, welche Rechtsnormen Urkunden anderer rechtlicher Natur an ihre Stelle einführten und welche Urkundentypen das waren.

BUDAPEST LEGNAGYOBB ADÓFIZETŐI 1903—1917*

(Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában I.)

Tanulmányunk Budapest 1903., ill. 1910—1917. évi legnagyobb adófizetőinek élcsoportját vizsgálja azzal a céllal, hogy ennek eredményeképpen konkrétan megismerjük egyrészt azokat a gazdasági tényezőket, melyek a kialakuló monopolkapitalizmus első évtizedében a budapesti tőkésvagyon legjelentősebb összetevőinek bizonyultak — másrészt a polgári társadalomnak azt a rétegét, mely az így kialakult vagyon birtokában Budapestnek (és ezáltal nagy részben az egész Magyarországnak is) gazdasági életében ez években a vezető szerepet játszotta; — s végül azt, hogy e réteg a kor budapesti várospolitikájára hogyan és milyen befolyást gyakorolt.

I.

Vizsgálatunk alapját a főváros legnagyobb egyenes állami adót¹ fizetőiről hivatalosan összeállított 1903., ill. 1910—1917. évi jegyzékek alkotják. E jegyzékek az arra az évre megállapított adóösszeg nagyságrendjében egyenként sorolják fel a főváros 1200 legnagyobb adózóját, nevén kívül mindegyiknek megadva foglalkozását, ill. — mint azt még látni fogjuk — inkább csupán azt a minőséget, melyben az adót fizette, valamint a kerületet, melyben adóalapja után adózott, továbbá a megállapított adó konkrét összegét és végül azt a körülményt, ha az illető adózó a jegyzéken elfoglalt ranghelyéhez (élve az adózók egyes, elsősorban értelmiségi szakképzettséggel rendelkező kategóriái számára törvényesen biztosított kedvezmény-nyel) a megállapított adóösszeg kétszeres beszámításával jutott.

* Módszertani kísérlet és előmunkálat egy nagyobb tanulmányhoz.

¹ E korban Magyarországon 12, ill. 16 adónem tartozott az állami egyenesadók körébe: földadó, házadó, kereseti adó, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója (üzleti adó), tőkeamat és járadékadó, általános jövedelmi pótagó, bányaadó, nyereségadó, szállítási adó, fegyver- és vadászati adó, hadmentességi díj, országos betegápolási pótagó — a házadót azonban két, szinte külön adófajta teszi ki: a házasztályadó és a házbéradó, s az I—IV. osztályú kereseti adók is szinte külön adóknak tekinthetők, lévén közülük az I. osztályú a munkás és legkisebb iparos, a III. osztályú a nagyobb iparosok, gyárosok, kereskedők, orvosok, ügyvédek, szabad foglalkozásúak, a IV. osztályú általában a fix fizetések adója. A II. osztályú kereseti adó tulajdonképpen minden kereseti adóra még külön ráépül, mint a személyes tevékenység megadóztatása. — Virilistáink a jegyzékekben feltüntetett adója e 16 adó bármelyikéből, illetve azok bármilyen arányú kombinációjából összeállhatott, így a csak sommásan megadott adóösszegekből azok összetevőinek teljes ismerete nélkül a vagyonalapot még megközelítően sem lehet megállapítani. Ehhez azonban még a foglalkozást, illetve általában az adókövetés alapjául szolgáló tevékenységet megjelölő rovat sem ad támpontot, mivel nem tudhatjuk, hogy az itt megnevezett mellett még milyen további vagyonalapok álltak az illető rendelkezésére. S végül hozzájárulván ehhez a Magyarországon éppen az adókulcsok nagysága következtében katasztrofálisan leromlott adómorál, könnyen látható, hogy virilistáink adóösszege további, az illető összegszerű vagyonára vonatkoztatott következtetésekre támpontot nem ad. — Az adórendszer hibáiról lásd: *Hegedűs Lóránd*nak, a GYOSZ kiadásában 1906-ban megjelent Adórendszerünk betegségei (egyesadók) c., a problémát világosan előadó munkáját.